

צירוף אדם שאינו שומר תורה ומצוות למניין

הרב יהושע אודרברג

א. חשיבות התפילה בציבור בכלל ולדבר שבקדושה בפרט

ב. מי ראוי להצטרף לעשרה

ג. בין העושה לתיאבון לבין העושה להכעיס

ד. הסיבות להקל בצירוף אדם מחלל שבת

א. חשיבות התפילה בציבור בכלל ולדבר שבקדושה בפרט

בגמרא¹ מובא: "אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר: 'לשמוע אל הרנה ואל התפלה'", ורש"י מפרש: "בבית הכנסת, ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב".

נוסף על חשיבות התפילה בבית הכנסת, יש חשיבות לתפילה במניין בכלל, כדברי הגמרא²: "מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: 'הן אל כביר ולא ימאס', וכתוב: 'פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו'".

יחד עם חשיבות התפילה בציבור, ישנה חובה של אמירת דברים שבקדושה במניין³:

אמר רב אדא בר אהבה: מנין שאין היחיד אומר קדושה – שנאמר: "ונקדשתי בתוך בני ישראל" – כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה. מאי משמע? דתני רבנאי אחוה דרבי חייא בר אבא: אתיא תוך תוך. כתיב הכא: "ונקדשתי בתוך בני ישראל", וכתוב התם: "הבדלו מתוך העדה הזאת", מה להלן עשרה, אף כאן עשרה.

מקור אחר שלומדים ממנו את הצורך בעשרה לאמירת דברים שבקדושה זו מובא בירושלמי: "א"ר סימון נאמר כאן תוך ונאמר להלן 'ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים' מה תוך שנא' להלן עשרה אף כאן עשרה"⁴. לקראת סוף המאמר נראה נפקא מינה להבדל בין הבבלי לירושלמי במקורות השונים.

מהם הדברים שבקדושה? המשנה⁵ מביאה רשימה:

אין פורסין על שמע, ואין עוברין לפני התיבה, ואין נושאים את כפיהם, ואין קורין בתורה, ואין מפטירין בנביא, ואין עושין מעמד ומושב, ואין אומרים ברכת אבלים ותנחומי אבלים, וברכת חתנים, ואין מזמנין בשם פחות מעשרה.

וכן במסכת סופרים (י, ז): "ואין אומרים קדיש וברכו פחות מעשרה".⁶

הרמב"ם פסק:⁷

וכיצד היא תפלת הציבור יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים, ואין עושין כן בפחות מעשרה גדולים ובני חורין.

ובעקבותיו העלה השולחן ערוך:⁸

אומרים קדיש. ואין אומרים אותו בפחות מעשרה... וה"ה לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה.

ב. מי ראוי להצטרף לעשרה

בסימן נה' בשולחן ערוך מעלה מרן רבי יוסף קארו את התנאים למי שיכול להצטרף למניין, ובהם: גדול ובן חורין, שומע ומדבר, ושעליו להיות יחד עם כולם. המשנה ברורה⁹ פוסל את כת הקראים מצירוף, ומשמע שעל המצטרף למניין להודות בתורה שבעל פה.

בסעיפים יא-יב שם מתייחס מרן למעשי האדם הבא להצטרף למניין.

בבית יוסף שם מביא מרן את דברי המנהיג סימן עט:

ואדם שהוא עברייך ולא נדוהו הקהל מאצלם נמנה למנין עשרה וחייב בכל המצות דכתיב בעכך "חטא ישראל" אע"פ שחטא ישראל הוא... דבקדושתיה

⁵ מגילה כג ע"ב.

⁶ יש לציין שבהמשך הובאו דעות רבותינו שבמערב שניתן לומר קדיש ו"ברכו" בשבעה ואפילו בשישה. אך בביאורי סופרים שם העלה שהמחלוקת היא ב"ברכו" ולא בקדיש, והביא גם את דעת רבינו תם שמפרש שכולם מסכימים שצריך עשרה גם לברכו וגם לקדיש, אלא שרבותינו שבמערב סוברים שאפשר לצרף שלושה או ארבעה שכבר שמעו את הקדיש וה"ברכו".

⁷ הלכות תפילה פרק ח הלכה ד.

⁸ אורח חיים סימן נה סעיף א.

⁹ ס"ק מז.

קאי ולא יצא מכלל ישראל, אבל אם נדוהו מאצלם אינו מצטרף לעשרה ולא לכל דבר שבקדושה שאם מצטרף מה הועילו בתקנתם שהבדילוהו מאגודתן. כך כתב רש"י.

משמע מדבריו שרק כאשר הקהל מנדה את האדם על עבירתו, אין הוא מצטרף למניין עמהם, אך עברייני שלא נודה יכול לענות עמהם כל דבר שבקדושה, ואף להיות חלק מהעשרה.

הבית יוסף מביא גם את דברי הרשב"א בתשובה:

מי שנידוהו על עבירה אינו מצטרף לעשרה ולא מזמנין עליו בשלשה, שהעבריינים אין מזמנין עליהם ואין מצטרפין ולא מחמת החרם, שא"כ אפילו נידוהו על עסקי ממון כן אלא מחמת שנעשה עברייני בעבירה חמורה שהוחרם.

וכן הבין הריב"ש¹⁰ בדברי הרמב"ם¹¹ ש"אין מזמנים עליו ולא כוללים אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה", שדווקא כאשר נידוהו הקהל בגין עבירתו אין הוא מצטרף לעשרה, אך כל עוד לא נידוהו – מצטרף עמהם.

וכך פסק השולחן ערוך: "מנודה, אין מצרפין אותו לכל דבר שצריך עשרה", אך "עברייני שעבר על גזירת הצבור או שעבר עבירה, אם לא נידוהו נמנה למנין עשרה". וכתב המשנה ברורה: "אפילו עבירה שחייב עליה מיתה והטעם דכתיב בעכנ חטא ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא ובקדושתיה קאי". כל עוד הוא חלק מישראל, אם לא נידוהו, מצטרף למניין לכל דבר.

על פי דברים אלו, שאלת המאמר אם אדם שאינו שומר תורה ומצוות מצטרף למניין, אינה מתחילה כלל, כיוון שכל עוד לא נידוהו, אף על פי שהוא עובר עבירות, הוא יכול להיות מן העשרה.

¹⁰ סימן קעב.

¹¹ הלכות תלמוד תורה פרק ז הלכה ד.

ג. בין העושה לתיאבון לבין העושה להכעיס

לאחר המובא לעיל, יש להציג שאלה שהרד"צ הופמן נשאל:¹²

במנין שלנו יש אחד או שנים שמחללים שבת בפרהסיא לא לבד במלאכתם כי אם גם עושים מוגמר ואפילו קידוש והבדלה אינם עושים אי שרו לצרפם למנין?

מה המקום לשאלה זו?

המשנה ברורה¹³ כותב:

דוקא עבירה שעבר לתיאבון אבל להכעיס אפילו בדבר אחד או שהוא מומר לע"ג או לחלל שבת בפרהסיא דינו כעכו"ם ואינו מצטרף.

מדבריו משמע שאדם המחלל שבת מכל סיבה שתהיה, או שהוא עובר להכעיס עבירה אחרת מתרי"ג המצוות, אינו מצטרף למניין.

מה מקורם של דברים אלו?

האשל אברהם¹⁴ כותב ב"הרהורי דברים" שיש לו: "מומר לע"ז וחילול שבת או להכעיס בדבר אחד הרי הוא כעכו"ם ואין מצטרף". אם כן, מדוע השולחן ערוך סתם לצרף כל מי שלא נידוהו? ממשיך האשל אברהם: "ובסעי' י"א שעבריינ מצטרף מיירי לתיאבון, הא לאו הכי לא נ"ל".

הרד"צ הופמן מפנה לסוללת פוסקים הסוברים שהעובר עבירה בפרהסיא אינו מצטרף למניין, ובהם החכם צבי:¹⁵

ואם יטעון הטוען והא קיי"ל דמותר להתפלל עם העבריינים כל זמן שלא נידום בפירוש, תשובתו דעד כאן לא אמרינן הכי אלא בעובר לפרקים אבל העושים ביד רמה בשאט בנפש ופורקים מעליהם עול מצוות אפילו מצוה זאת קלה הרי הוא מאותן שאין להם חלק לעולם הבא.

¹² מלמד להועיל אורח חיים סימן כט.

¹³ שם ס"ק מו.

¹⁴ ס"ק ד.

¹⁵ סימן לח.

וכן ברשב"ן:¹⁶

אמרתי בתשובה אחת דבר חדש, דעת הרבה פוסקים דמי שהוא רשע בפרהסיא שאין מזמנין עליו... כן מומר לחלל שבת אין מצרפין אותו למניין... דברים אלו ניתנים ללימוד מפורש מדברי השולחן ערוך עצמו, ביורה דעה, כמופיע בדברי ר' חיים דוד הלוי¹⁷.

הוא נשאל על ידי אדם שאביו ביקשו להשלים מניין בבית הכנסת שגורם לו סיפוק רב להתפלל שם, אך הבן נמנע להתפלל לשם, כיוון שבבית הכנסת ישנו מניין מצומצם המורכב משמונה אנשים דתיים, ומשלימים אותו שניים שאינם דתיים, והבן חושב שאינם ראויים להשלים מניין. הבן שואל מה ניתן לעשות, ואם יעלה שאכן אסור הדבר – גם אביו יפסיק ללכת לשם, אך המניין יתבטל לתמיד.

בתחילת תשובתו הרח"ד מפנה למקורות שהובאו לעיל, אך מוסיף שדברים אלו ניתנים ללימוד מפורש בדברי השולחן ערוך עצמו הכותב:¹⁸

מומר להכעיס אפי' לדבר אחד או שהוא מומר לעבודת כוכבים או לחלל שבת בפרהסיא או שהוא מומר לכל התורה אפילו חוץ משתים אלו דינו כעובד כוכבים.

ולכן מסיק הרח"ד: "מכאן שאפיקורסים ומומרים להכעיס אינם מצטרפים למנין עשרה אבל עבריינים לתיאבון (חוץ מע"ז וחילול שבת) מצטרפים כל זמן שלא נידום".
הבאר היטב¹⁹ מבאר שחילול השבת צריך להיעשות בפני עשרה ישראלים, ודווקא שעבר כמה פעמים, ואפילו חילול בשבת מדרבנן.

ד. הסיבות להקל בצירוף אדם מחלל שבת

ר' יהודה אסאד בתשובה²⁰ מביא את דברי הריב"ש בסימן ד:

על אנוסי הזמן אם הם מתנהגים בכשרות בינם לבין עצמם וכו' הם כישראלים גמורים וסומכין על שחיתתן ואין אוסרין יין במגען. ואם עוברין ברצון על

¹⁶ סימן סז.

¹⁷ שו"ת עשה לך רב חלק ה עמוד סט.

¹⁸ יורה דעה סימן ס סעיף ה.

¹⁹ שם ס"ק טו.

²⁰ יהודה יעלה יורה דעה סימן נ.

אחת מן העבירות אפילו בינם לבין עצמם, אם העבירה היא עבודה זרה או חילול שבת בפרהסיא הרי הם כעע"ז גמורים לכ"ד ושחיתתן נבילה כשחיתת נכרי ואוסרין יין במגען.

כלומר, לפי הריב"ש זהו עניין עקרוני שהמומר לחילול שבת הרי הוא מומר לכל התורה כולה, ולכן דינו כעובד עבודה זרה. ולענייננו – אינו יכול להצטרף למניין. בסוף תשובתו מתייחס המהרי"א לדברי הריב"ש, ומעלה שיש להקל בעניין זה של מחללי שבתות, בעיקר בזמנו שהדור פרוץ:

היינו דוקא אם מדאורייתא ה"ל כמומר לכל התורה כולה... אבל לדעת הרבה אחרונים ס"ל דרק מדרבנן ה"ל כמומר לכל התורה כולה... מכל הלין טעמי נ"ל שגם בעל נפש אין צריך להחמיר על עצמו מלשנות יין שנגעו בה מחללי שבתות כאלו שבזמן הזה שלא העידו עליהם בפניהם בפני הב"ד שחללו בפני י' מישראל...

לדבריו היות שלדעת רוב האחרונים דין "מומר לחילול שבת הרי הוא מומר לכל התורה כולה" הוא מדרבנן, יש להקל בדין זה כאשר חסרים לו תנאים נצרכים, כגון עדות על אדם פלוני בבית דין שחילל שבת בפרהסיא.

בעניין דומה כתב הרמ"א:²¹ "מומר לכל התורה או מומר לערלות – דינו כגוי" ואינו יכול למול אחרים.

ר' עקיבא איגר בהגהותיו כותב שנשאל אם מותר למוהל מומחה שמחלל שבת למול את הבנים באזור, וממילא אם מי שכבר נימול על ידו צריך לשוב ולעשות הטפת דם. הוא ענה להם שאף שראוי למצוא אדם אחר, אין למחות במי שנימול על ידו. כך הוא מנמק:

מכל מקום במה שמפורסם שמחלל שבת בפרהסיא אפשר על ידי שיש לו חנות פתוחה לישא וליתן בשבת וכן נוסע לדרך ביום השבת ובאלו דהוי רק אסורי דרבנן לא הוי מומר לכל התורה כמו שכתבו הפרי חדש... והתבואות שור... (וגם אם עושים איסור דאורייתא בדרך) מאן יימר דעושים כן בפני עשרה מישראל ואם עושה כן עם חברים כמוהו (הרי כל החברים הללו

²¹ יורה דעה סימן רסד סעיף א.

פסולים להעיד עליו שחטא, ואף אם היו שני כשרים אתם) ולזה ראוי לירא ד' שלא לכבד לאיש כזה למול בנו.

ר' עקיבא איגר מוסיף שאף לא צריך לבדוק אם חטא בדאורייתא בפני עשרה, כי "ואת צנועים חכמה".

ר' חיים דוד הלוי כתב:²²

כסניף להיתר נוסף שמחלל שבת בפרהסיא שנפסל מלהצטרף למנין עשרה היינו דוקא בזמנים הראשונים שידעו והעריכו חומר האיסור וגם רוב העולם הקפידו על שמירת שבת כהלכתה והפורץ גדר נפסל משא"כ בזמנינו שענינו רואות וכלות ריבוי חילולי השבת ורובא דרובא אינם יודעים ואינם מבינים חומרת האיסור בא וראה שבאים הם לביהכנ"ס ומתפללים וקוראים בתורה ולא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו לאחר מכאן לחלל השבת ואולי שעל כגון אלה שהם כתנוק שנשבה.

לדבריו, כאשר המצב דחוק וצריך לצרף מחלל שבת בפרהסיא למניין ובלעדיו יתבטל המניין, יש לסמוך על הסברה שחילול שבת גורם לאדם להיות כגוי רק כאשר רוב ישראל שמרו שבת ומי שלא שמר היה חריג. אך עכשיו שרואים אנו שאדם מסוגל לבוא לתפילה בשבת במכונית, או לצאת אחרי הקידוש בערב למקום בילוי, משמע שזה מגיע מחוסר הבנה, והם כמתהלכים בחשכה, וכתינוקות שנשבו.²³

אך לעניות דעתי יש לדייק בתשובתו שמשמע שזה רק כשבת הכנסת ייסגר לתמיד, אך לא כאשר פעם אחת יתבטל המניין.

²² עשה לך רב, שם, בסוף התשובה.

²³ וכן כתב בשו"ת מלמד להועיל שם: "עוד יש סניף להקל בזמנינו לא מיקרי מחלל שבת בפרהסיא, כיוון שרובן עושין כן, דבשלמא אם רוב ישראל זכאין ומעטים מעיזים פניהם לעשות איסור זה הרי הוא כופר בתורה... ופורש עצמו... אבל כיוון... רובם פורצים הגדר, תקנתם קלקלתם, היחיד חושב שאין זה עבירה גדולה כל כך ואין צריך לעשות בצנעא, ופרהסיא שלו כבצנעא, ואדרבה היראים קרואים בזמנינו פרושים ומובדלים, והפושעים הם ההולכים בדרך כל הארץ". ובשו"ת בניין ציון החדשות סימן כג: "אבל לפושעי ישראל שבזמנינו לא ידענא מה אדון בהם אחר... שברובם חלול שבת נעשה כהיתר... ויש בהם שמתפללים תפילת שבת ומקדשים קידוש יום ואח"כ מחללים שבת במלאכות דאורייתא ודרבנן... ככופר בבריאה... וזה מודה על ידי תפילה וקידוש ומה גם בבניהם... ולא שמעו דיני שבת... והם כחינוק שנשבה לבין עובדי כוכבים".

האפשרות להקל במחלל שבת מדין תינוקות שנשבו מובאת כבר ברמב"ם:²⁴

אבל בני הטועים ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו במינות וגדלו אותן עליו, הרי הן כתינוק שנשבה לבין הגוים וגדלוהו הגוים על דתם שהוא אנוס. ואע"פ ששמע אח"כ שהיה יהודי וראה יהודים ודתם, הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם. כך אלו האוחזים בדרכי אבותיהם שתעו. לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשוך אותם בדרכי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה.

ומכאן שאין אנו יודעים אם אדם מחלל שבת בפרהסיא מרצונו ומידיעתו, או שחונך בטעות לכך ואין זו אשמתו. ובהצטרף דברי מהר"י אסאד שדין זה של "מומר לשבת מומר לכל התורה כולה" הוא דרבנן, יש לעניות דעתי להקל בספק.

החזון איש²⁵ מביא את דברי הרמב"ם הנ"ל ונשען עליהם להקל בתינוקות שנשבו, ולמעשה הוא שהגדיל לדבר על כך בדורות האחרונים. כך כתב שם באות טז את הסיבה להשתנות הדין:

ונראה דאין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה כמו בזמן שהיו נסים מצויין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והכופרין אז הוא בנליזות מיוחדת בהטיית היצר לתאוות והפקרות, ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורעניות לעולם... אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם... אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת.

האגרות משה²⁶ מחדש:

יש לצרפם דהא כיון שמקרא אחד ילפינן הדין בקדוש השם ליהרג בשאר עבירות שהוא בעשרה, והדין שאין אומרין דבר שבקדושה בפחות מעשרה ולכן כשם שקדוש השם ליהרג הוא מחייב אף לפני עשרה כופרים ומומרים אם אך הם מישראל... דאתיא תוך תוך ממרגלים שהיו כולוהו ישראל כדפירש"י, והתם הא היו כופרין בפרהסיא שגריעי ממחללי שבתות... א"כ בהכרח שגם לענין לומר דברים שבקדושה מצטרפי.

²⁴ הלכות ממרים פרק ג הלכות א-ג.

²⁵ יורה דעה סימן ב אות כח.

²⁶ אורח חיים חלק א סימן כג.

הואיל והם שייכים בדין קידוש השם הנלמד מ"ונקדשתי בתוך בני ישראל", הם גם שייכים בדין אמירת דברים שבקדושה להיות מן העשרה המצטרפים, שכן גם זה נלמד מפסוק זה בגזירה שווה למעשה קורח, אשר שם כפרו בה' בפרהסיה, וזה חמור ממחלל שבת בפרהסיה.

יש לציין על דברים אלו של האגר"מ, שהרב עובדיה יוסף תמה²⁷ על הוכחתו הנחרצת, וזאת כפי שהובא בתחילת המאמר, שהירושלמי לומד דין זה של דברים שבקדושה, בגזירה שווה מאחי יוסף ולא מחטא קורח ועדתו, והרי שם היו כולם צדיקים.

²⁷ יביע אומר חלק י אורח חיים סימן נה אות יא.